

198939

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

P l a n u m

egy tökéletes

Magyar Bibliografia

és

Szókönyv iránt.

P e s t e n,

T r a t t n e r J á n o s T a m á s betűivel.

1 8 1 4.

148.939

ELŐBESZÉD.

Altaladván nekem Tekintetes Szenkviczi Kővachich Urak egy tökéletes magyar Bibliografia és egy az eddig elé megjelenteknél bővebb Szókönyv iránt feltett plánumjokat, mellynek véghezvitelét itten azon, nemzeti nyelvek életmenetelét ohajtó Uraknak, kikkel itt való mulatások alatt megismerkedtek, ajánlották, azt Doctor Gyarmathy Sámuel Gramatikusunk magyarrá fordította. Ezen plánum; Mélt. Kormányszéki Tanácsos Kenderessi Mihály, Mélt. Báró Wesselényi Miklós Urfi, Fő-Tisztelendő Plébános Szabó János, Mélt. Kormányszéki Titoknok Kanyó László, Tisztel. P. Koros István, és T. P. Buzna, 's Prof. Bergaj, Tiszt. Prof. Szilágyi Ferencz, Prof. Méhes Sámuel, Prof. Hegedűs Sámuel, Tiszt. Prof. Molnos Dávid és Tiszt. Szász Mózsés Tiszt. Szabó András, Tek. Pataky Mózsés Urak jelenlétében felolvastatott, helyben hagyatott.

Látta ugyan a Gyűlés a nehézségeket, mellyek miatt a plánumnak véghez hajtása akadályoztathatik, de még is jónak találta, hogy az nyomtattassék.

Báró Wesselényi Miklós, fija a' Tisztele-
tet érdemlett Hazafi néhány Báró Wesselényi
Miklósnak, ajánlotta magát, hogy a' nyomta-
tás költségét kifizeti, 's rám bízta a' kiadást,
a' megnevezett Titt. Urak pedig azt, hogy a'
plánomot egy tudósító előbeszéddel adjam ál-
tal Hazánkfiainak. Annál is inkább készség-
gel magamra vállalam ezen kiadást, mivel a'
Gyűlésnek néhány Tagjai, kik a' munkára ma-
gokat ajánlották, az ittlévő Akadémia 's Re-
formátum és Unitárium Kollegium Bibliothé-
kájában mint a' N. Enyedi R. Kollegiumében
találtató magyar könyveknek Katalogusát már
el is készítették, 's azt Doctor Gyarmathy Sá-
muel Urnak, ki ezen munka Rendbeszedőjé-
nek választatott általadták. Így itten ez által
a' végre-hajtás el van kezdve.

Most, midőn tapasztaljuk, hogy némelly
Írójink buzdításai nem lettek a' nemzet előtt üres
hangok, hanem az, nyelve iránt elevenebben
érez, 's más Nemzetek példáját követni dicső-
ségének tartani inkább kezdi, ezen plánum
közlése talán megérett időben tétetik. Méltóz-
tassanak tehát Hazánkfiainak ezen plánomot olly
indulattal, melly az elolvasás után nem mulik-
el, elfogadni, 's ezen alkalmatosság adódván
mutassa-meg minden, hogy a' nemzeti nyelv
elémenetelét ohajtja. Itt, minden szolgálhat.

A' Hazának érdemmel megöszült fija, Ko-
váchich szólt a' Hazához 70 esztendő korában,
's inti kéri közölünk való elköltözése elől an-
nak fiait, hogy nyelve körül fáradozni, ne tar-
tsák megvetett foglalatosságnak. Példát ad
mind azoknak, kiknek a' magyar föld hazájok,
mert látja hogy a' Nemzet annak becsülése nél-
kül korcs zurzavarrá lesz. 'S kívánunk é ezzé len-
ni, midőn természetünkben is megvagyunk,
hogy az elkorcsosodást nem becsüljük annyira,
mint a' valóságos eredetűt, vagy a' maga tisz-

taságában megmaradottat. Így, el akarnók e minden magunk iránt való becsülésünket veszteni?

Lelket, Hazámnak magzatjai, 's segítség-
tek meleg szívből jöjön. Az ilyenben van meg
minden jónak elfogadhatása, ez felejteti - el ve-
lünk a' csak önnönhaszonra való élest a' Hazá-
ban. Kolozsváratt, Junius 17-dikén 1814.

Döbrentei Gábor.

„Légy díszére annak a' Hazának a' mellyben
születtél, ezen régi megszólítással ösztönöz-
zük hazánknak minden jó fiait az erkölcsi 's ha-
zafiúi virtusokra és fényes tetteknek végbe-vi-
telére. Ezt bizonyítják még ma is a' régi Gö-
rögöknek 's Rómaiaknak is emlékezetre méltó-
tetteik, a' mellyeket méltán csudálunk de rit-
kán követünk. A' mi Eleink, kik ezen boldog
Hazát maradékainknak megszerzették, ezek pe-
dig vérekkkel is megtartották, vitézségek által
a' Magyarországnak a' régi Rómaiakéhoz közelítő
hírt nevet szerzettek, még egy fő ékesség' hi-
jával lenni látszanak, melly a' tudományok'
szeretete és a' mesterségek szorgalmatos üzése.
Nem volt ugyan attól hazánk, mikor még nem-
zetünket kevesen esmérték, tellyességgel meg-
fosztatva, sőt abban jeles lépéseket is tett, de
a' békövetkezett mostoha idők megakadályoz-
tatták; megmaradtak még becses maradványai
utóbbi iparkodásaiknak, mellyek a' villongások
hajótöréséből kimenekedtek 's vádolják tunya-
ságunkat, mellybe néha napján szunnyadozánk,
és a' mellyre most is hajlandók vagyunk. Ezt
bizonyítja az is, hogy midőn a' külföldi Lite-
ratúrán futólag kapdosunk, azt nem annyira
előmeneteles tanulás kedvéért, hanem csak
valami mulandó gyönyörűségből cselekeszszük,
de egyszersmind a' hazai Literaturára nem is
ügyelünk, vagy azt még meg is vetjük. Az
Olaszok, Francziák, Angolok, Németek, és

még a' Lengyelek is nyelveket nem csak nagy szorgalmatossággal művelték, hanem úgy ki is pallérozták, hogy a' ki nem tudta tudatlan-nak, bárdolatlannak tartották! mentében a' Ró-maiakat követték, kik még akkor se merték mago-kat a' Görögökkel egybe hasonlítani, midőn őket vitézséggel felülhaladnák; valamig a' magok nyel-veket úgy ki nem pallérozták, hogy ahoz ké-pest a' többek Barbarusoknak (míveletlenek-nek, otrombáknak) láttassanak. Hát már örökké csak kívánságnak marad nyelvünk' ki-mivelésének nagy tárgya? vagy csupáncsak vetjük magunkat, hogy akarnánk, 's azonban soha hozzá nem fogunk? mert vagy azt hisz-szük, hogy a' Magyar Nemzet elenyészik, vagy azt remélljük, hogy a' dicsőségnek tettesebb halmára kitörhet. Ha azt elenyészéstől kell fél-tenünk, ne engedjük, hogy Utóink (Maradé-kink) bennünket ostobaságban élt nemtelenek-nek nevezhessenek. Ha annak virágzására, és dicsőítésére vágyakodunk, keressük, 's érde-meljük meg magunk azt, a' mit mások sege-delmével nem nyerhetünk. Nyelvünk, a' tar-tományokban hazai de eggyel is atyafias nem lévén egytől se kölcsönözhet fényességet, ha-nem magától nevedést, tőlünk pedig pallé-rozást várhat. Megállhatjuk é hát, hogy ere-deti, de meg írásba fel nem jegyeztetett sza-vaink örök feledékenységbe menjenek? 's men-nyi lenne rég elveszett eredeti szavainkon ki-vül rég elfelejtve, hanemha azokat valódi író-jink írásaikban megtartották volna? Vagynak Magyar nyelven is már rég kinyomtatott mun-kák, de többnyire olyanok, mellyeket kevesen esmernek, és nem is minden tárgyakról írat-tak; kétség kívül való dolog hát, hogy sok szavai a' magyar nyelvnek még írásba nincse-nek, hanem csak az emberek' szájokban néha csak némelly vidékekbe hallatnak, mellyek

hogy az emberekkel el ne haljanak idején kell igyekeznünk. De azt magános ember soha végben nem viheti, hogy azokat az utolsó veszedelemtől megtartsa, és a' nyelv' közönséges kincsét egybegyűjtse; mert minden ember az időnek, helynek és alkalmatosságnak keskeny határi közé van szorítva. Sokaknak segítő társasága kívántatik hát erre, hogy kiki valamit mozdítson és senki úgy ne terheltessék, hogy hivatala hátra maradásával és házi ügyes bajos dolgai csonkulásával légyen segítségül. De mi csoda segítők által, kikből és mimódon szerkeztessék egybe egy ilyen társaság, hogy egy darabig fenn is álljon (mert nem is kell hogy örökre maradjon) és hasznot is hajtson? Jól jut eszünkbe hogy sok tudós férfiak próbáltak írásban foglalatосkodó társaságot állítani, melyre nemes példa vala 20 esztendőkkel ez előtt Erdély, és a' Magyar Mercurius írója is próbálta ezt, de ezen igyekezeteknek vagy nem volt jó előmenetelek, vagy pedig kezdetekbe lett minyárt elenyészések. Mostani időnk folyta szegény voltában semmi fundushoz reménység nem lehet, hogy az idegen Orsz. virágzott Tudós Társaságok' példáján valami privilegiált, köz védelem alatt álló Társaság támadjon, mert, a' közönséges társaság főbb gondja elvonja, és köz fundusok nem lévén privilegiált testbe egybe nem állhatnak. Millyent reménylünk hát mi lehető Társaságnak azt rövideden lerajzoljuk. Vagy-nak Erdélyben és Magyar Országban minden Vallásbéli Papjaink, Professoraink, közönséges Tisztviselőink, és magános, Nemes, Tisztelt férfiak, kik mind tanultak és nagy részent magyarul is tudók. Ide tartoznak még a' falusi Notáriusok, 's Iskolamesterek is, kik mind ezen társaság' igyekezetét munkával elé, segíteni ha akarnák, alkalmasok, és minden ember annak segítségül lehet a' ki célra meg

kivántató valami munkát irhat. Így lenne egy Társaságunk, mellynek száma határok közzé nem lenne szorítva, hanem szélesen kiterjedő minden kénytelenítéstől szabad, a' Háromszéki Havasoktól fogva egész Soprony Vármegyéig, és Máramarostól fogva egész Csáktornyáig kiterjesztve, a' melly minthogy soha egyben nem gyűlne, és csupáncsak Philologiai tárgyakat forgatna semmi political gyanú alá nem eshetnék. A' Felséges' védelme iránt sem lehetnénk gondba, mellynél fogva e' Társaság munkáját kezdené, jó végre hajtaná minthogy ez iránt a' Magyarországi Diétán következő Végzések tétettek. A' Magyar nyelv művelésére, az 1792beli Diéta 7-dik Artikulusába: Ő Felsége az ezen Országgyűlésnek említett törvénycikkelye szerént megengedte, hogy Magyarország határiban, a' rendes tanulások sorába tétessék, 's ezen Articulusnak végre hajtását kegyelmesen parancsolja is az 1805beli Diéta' Articulusában. Minekutána a' Palatinus Ő Császári K. Felsége az Ország' boldogságához viseltető nagy buzgóságából a' Magyarországi Muzeum felállítása iránt való parancsolatját minden Vármegyékbe elküldötte és azokat ennek tökéletesítésére serkentgette volna. Felserkenvén sok nemesen gondolkodók ezen ösztön által a' Magyar nyelv' előmozdítására és pallérozására, 's a' nemzeti Literaturának tökéletesítésére mind a' Vármegyék hirdetései által mind a' legközelebb elfolyt Országgyűlése' serkentgetéseivel sok szép ajánlásokat tevének. Igen szép épületet is rendele Ő Császári K. Felsége ezen célra. A' Diétán összevgyűlt Harok és Rendek a' Nádorispán és Császári K. Herczegsége kegyelmes gondviselése által ezen nemzeti tökéletesülést hathatós segedelemmel elkezdvén, melyet Ő Herczegsége az 1799beli Diéta 67-dik Cikkelye szerént különös kegyelmébe is venni mél-

tóztatott 's azért esedeznek is alázatosan, hogy egy tudományok' Társaságának formálására engedelmet nyerhetnének az a' végre megkívántató épületeket építtetni, és a' Magyar nyelv' előmozdítására megkívántató minden eszközt kiszolgáltatni méltóztatnék 1808. 8 czik. Az Erdélyi Dietának végeztéseiben is találunk hasonlót az 1791 beli Diéta 45-dik cikkelyében, midőn a' Státusoka' Magyar nyelv' művelésére, és jobb előmenetele' boldogítására, egy Társaságot felállítani végezték volna, kérévén, hogy Ő Felsége mint Magyarország Királya, azt a' Társaságot a' bémutatott elintézés szerént felállíttatni és megerősíteni méltóztatnék. A' Magyar nyelv' béhozásáról szóllanak a' 45 és 47-dik Articulusok is, kérévén, hogy az, a' dolgok közönséges folytatásába bevétessek. Ugyan azon Országgyűlés munkáiban a' második rész' 131 levelén vagyon egy Magyar Társaság' felállításáról való plánum. Az 1792-dik Diéta' 67. Articulusába a' 7-dik szám alatt egy Biztosságrendeltetik, mellyben ez vagyon: hogy tétessék rendelés a' nevelésről, és mindenik nemen lévő Ifjak tanításáról, a' szép tudományoknak 's nyelveknek tanítására megkívántató eszközök és egy Magyar Tudós Társaságnak előmozdítása iránt. Mind ezeket a' Ap. K. Felség' fő rendelése szerint, helybe hagyta 's végbe vitetni ígérte, mellyek azért törvényesek, minthogy azok' alapja (fundamentum) már a' nemzeti Muzéumban meg is vettetett, 's az Ap. K. Felség a' maga részéről a' Törvények szerént ezen intézeteket olly fontosán tellyesíti, hogy a' Magyar nyelv' tanulását épen a' maga Felséges Udvarába kegyelmesen bévenni méltóztatott, 's azért mind azok, kik a' Magyar nyelvnek, és Literaturának előmozdítását az ő Felsége intézeteivel ellenkezőknek lenni erősítnék, 's annak tanulá-

sától másokat idegeníteni merészelnének' rágalmazóknak (calumniatores) méltán neveztetnének. — Lássuk már mi legyen fő és első tárgya ezen Társaságnak, melyre törekednünk kelljen. Csak két munkát kívánnánk mi attól. I. Magyar Bibliographiát, az az, olyan lajstromot, melyben a' Typographiának feltalálásától fogva kinyomtatott minden Magyar könyvek Titulusát (Czimjét) egész a' 18-dik századig betűrend szerint rakva, találhatnák. II. Egy legtökéletesebb Magyar szótárt (Dictionariumot) Az első munka lenne az a' kút-fő mellyből a' szótárt lehetne csinálni. Ab-ból kapnánk a' Literaria Historiára tökéletes bevezetést, megismervén az írókat, és könyveiket mellyeknek tudása nélkül nyelvünk' mivelésére elég czélt nem érhetünk. A' másodiknak pedig, úgy mint a' tökéletes Szótárnak hasznát nincs olyan Hazafi a' ki által né látna.

Mi módon lehet tökéletes Magyar Bibliothecára (Könyvtárra) szert tenni?

1-ször. Vagynak sok Magyar írott és nyomtatott könyvek a' közönséges Bibliothekák között.

2-or Az Iskolák Tanítóji, Papok, közönséges hivatalbeli személyek és magános Tekintetes Nemések mind a' két nemen birnak külömbféle Magyar könyveket és kéziratokat, ezeknél is jó kútforra lehet találni, mellyből sok könyvekről tudósítást vehetünk. Annak pedig módja e' következendő leghelyesebb volna.

3-or Kiki írja a' maga keze alatt lévő könyveknek tökéletes lajstromát és küldje el a' fő Társaságnak rendbe szedés végett.

4. Ezen lajstrom írásában következőkre kell vigyázni: a.) Ha nem kell sokat írni minden könyvet egy negyed levélre, ha többet kell, kettőre, de azt is negyed formába hajt.

va, írják. b.) Írják le a' könyvnek egész Czimjét, az első szótól az utolsóiglan. c.) Jegyezzék még millyen a' könyv' formája, mellybe nyomtattatott, vallyon egészbe, félbe vagy negyedbe 8-ad 12-ed 16-od vagy 32-ed részben, 's a' t. d.) Hány lapokból vagy levelekből? vagy hány darabokból áll az egész könyv? 's a' t. e.) Ha Czimjéből ki nem tetszenék, ki, hol adta ki, és nyomtatta? f.) és vallyon valamelly Könyvisgáló helybe hagyásával, vagy a' nélkül jött világ eleibe. g.) Millyen elosztása van benne a' tárgyakra? h.) ha valami tudósítás van arról az Íróról vagy az ő könyvéről 's micsoda nyelven iratott, mind ezeket is fel kell jegyezni. i.) ha nevetlen volt az író, de mégis tudják fel kell jegyezni. k.) Végtére hozzá kell tenni, hogy és hol bírja ezt az így lerajzolt könyvet, és az is a' ki így megírta tegye nevét alája.

5. Nagyon rövidülne ezen munka ha előbb is a' közönséges könyvtárakba való könyveket, mellyek a' (Collegiumban vagy Klastromban) találtatnak, betűrend szerént leírnák belé jegyezvén röviden az író, a' munkát, és a' kiadásnak helyét, 's ezeket a' magános személyekkel közölván, azok csak az ollyan magoknál lévő könyveket írják le, mellyek azon Könyvtárba leírva nem volnának, mert így nem kényteleníttetnének ugyanazon egy Könyvet annyiszor leírni és a' magános személyek könnyebben jutnának a' dologhoz, jobb szívvvel rávennék magokat.

6. Minden könyv a' mellyet leírtak, legyen egy különös 4-ed levélre, 's ha az nem elég kettőre leírva, hogy az egyenlőséget meg lehessen tartani 's a' leveleket átalcsereígetni előbb vagy hátrább teddegelni, betűrendbe szedni, és mikor azoknak száma sok volna azokat zavarodás nélkül vizsgálni, hogy vallyon ez a' könyv már másutt nincs-e előszámlálva

egy 4-ed levélbe, a' feljebbi 4-ik szám alatt kitétetett útmutatás szerint leírni; de ha már egyszer még is leírva volna és azt más valaki bírná, és más kiadása volna, ezt ugyanazon levélnek végén jegyezne fel hogy az ő nyomtatványa (exemplárja) amattól, mellyet már másutt előszámláltak, különbözik, hanem könyv-birtokosának nevét, és azét is, a' ki aztat leírta, írni alá. Ugyan ezt kell érteni arról is, ha valakinek valamelly Historia író-ról valamelly Litteraria esmérete volna (tudományos tudósítása) magáról vagy a' könyvéről, mellyek az előtte álló leírásba nem találtatnának, vagy feljegyezve hibásan volnának, ezt pedig vagy a' recensio tulajdon levelére jegyezne fel ha üresség volna, vagy külön levélre. Azonban a' kinek tetszenék a' magánál lévő könyvet újra leírhatná, ha mások azt recenseálták is, hogy az ott való hiánosságot kipótolná, de mindenkor a' Recensornak maga nevét alá kell írni.

7. Ezen sorba nem kellene belé tenni egy recensiót is, hanemha a' melly épen a' kezében lévő Exemplárból dolgoztatnék ki, nem pedig valami más könyvekből vétetnék, melly valamelly munkát eléhoz (cítál) hogy így az Olvasók bizonyosak lehetnének azon könyvnek kinyomtatott voltáról, minthogy sokszor szoktanak sokak olyan könyveket eléhozni, mellyeket soha se láttak, hanem csak más könyvekbe előhozva találtak 's ennél fogva kétség lehet irántok, hogy vallyon valaha voltak é, a' mint ennek példáját a' ritka könyvek' lajstromában láthatni. Ha azért valaki az ilyen módon eléhozott és említett könyveket fel akarja jegyezni, azt csak a' könyvnyomtatói jegyzésekbe (inter notitias Bibliographicas) jegyezze fel, hogy így ha történnék, hogy az így említett könyveket megtalálták, mellyeknek pedig

exemplárja a' dolgozó Tagok között egyiknél se volna, az e' féle könyvek' lajstromát csak rendkívül is toldalék módjára kellene oda ragasztani.

8. Itt azt kiki magától általlátja, hogy minden, a' ki a' Társaságba beállani méltóztatik, nem csak a' maga könyveit, hanem még a' maga szomszédságába lévőket is méltóztassék leírni ha kezéhez kaphatja. Mert megesik az, hogy sok Birtokos a' maga könyvét nem tudná leírni, minéműek az Özvegyek, Árvák, 's más írásban gyakorlatlanok. Az ilyen Recensor ez által a' Társaságtól annál nagyobbra becsültetik.

Van még más mód is ezen munkának rövidítésére, a' mellyet, ámbár egércsélés (micrologia) nem szégyenlek leírni: tegyük fel hogy vagynak a' Kolosvári Collegium Könyves Társaságban magyarul, vagy eredetiképen (originarius) vagy más nyelvből fordítva leírt könyvek, mellyet ugyan mindenkor fel is kell jegyezni a' recensióban. Azoknak recensióját, hogy egy igen sok munkával ne terheltessék el kellene osztani minden Professorok, Praeceptorok, Togátusok között, kiknek meg kellene jegyezniük a' végén, hogy hol találta az az exemplár, és neveket felírniok, és így ők is a' Társaságba e' munkájok által bélepnének. Mikor ez végbe menne egy a' Társaság tagjai között szedné betűrendbe mind azokat a' béirt papirosokat, és tenné egy jól bezárt tokba, felül írná rá hány levél van benne. És adná által az Unitarium Collegium egyik tagjának, ez akkor megvizsgálná a' magok könyvtárjokban, hogy micsoda könyvek találta abba a' Reformátusok Könyvtárjában találtattaktól különbözök, 's ezeket is azon módon ossza ki a' maga felekezetei között, hogy azokat recenseálják és a' recensiók leveleket betűsorba a' fel-

jobb említett tokba béiktassák, azonban azt is jegyeznék meg, hogy a' már feljebb recenséált könyvek közzül, mellyek taláztatnak az ő könyvtárjokba és egy bajjal azon két rendbéli Könyvtárokból csinált recensiót közöltethetnének mind a' Református mind az Unitárius Tisztelendő Professorokkal, és Papokkal 's több a' féle; hogy így ezek is mindnyájan, a' mi könyv az ő Tárjokba volna hasonlóképen recenséálni méltóztatnának. Így kellene bánni az Academia' könyvtárjával is keresvén ott is egyet a' ki a' Társaság' tagja lenni és az új recensiók leveleit betűrend szerént a' tokba bétenni ne sajnálná így kellene rendre menni minden közönséges és magános könyvtárokon, és meg kellene kérni minden magánosakat, a' kiknek valami könyveik volnának, valamig végre lehetne hajtani, hogy egy könyv se maradjon Kolosvárt, mellynek recensiója a' már említett tokba bé ne ment volna, mellyet ekkor a' Reformatum Collegiumban lévő Társaság tagjainak kellene kezéhez visszaszolgáltatni, ez szorgalmasan feljegyezvén a' levelek' számát, hogy valami el ne vesszen osztaná illendő nagyságú tokokba a' recensiók' leveleit, és egy melléje tett utasítással küldené a' N. Enyedi Collegiumnak, és taláztatván ott is egy Magyar társaság' tagja, ez az Enyedi Könyvtárból a' még lehető hiánosságokat kipótolná, 's akkor azt a' Maros Vásárhelyi Collegiumnak általküldené, a' honnét Udvarhelyre, és így minden helyekre, egy ott taláztatandó társaság tagjának kezéhez juttatnák, kihez minden szomszédok a' magok recensiójokat beküldhetnék mind addig, míg egy Pap, Professor vagy Nemes se taláztatnék egész Erdélybe, a' kinek könyvé' recensiója ezen gyűjteményben bé ne érkezett volna még a' csekélyebb munkácskák is, minéműek a' temetési predikációk; 's

ékkor azután mind ennek a' Kolosvárti lakó Társaság Tagja' kezéhez kellene visszakerülni. Ugyanezt kellene Magyarországnak minden részeiben is véghez vinni.

Ebből hát megtetszik, hogy ilyen módon egy tökéletes Magyar Bibliographiát lehetne egybeszerkeztetnünk, 's mégis a' Társak se valami költséggel se ollyas nagy munkával nem fognának terhelteni, mint hogy az, sok százak közt lenne elosztva. Hogy valaki ollyan találkozzék a' ki ilyen kevés munkát is egyéb foglalatosságai között hazája hasznára és díszére tenni restellene, nem gondoljuk. Mert nem is képzelhetjük, 's hinni nem akarjuk, sőt inkább remélljük, hogy ezen hasznos tárgyat minden Magyar szívére veszi 's a' dologban buzgón eljár. A' középponti Rendbeszedőknek több dolgot adna a' hozzájuk megérkező leveleknek egybeszerkeztetése, de ezen fáradság az ő érdemeknek tekintetesebb helyet adna. Mikor már a' levelek mindenünnét így egybe gyűltek volna, akkor azokat igen jó betűrendbe szedvén, és gondosan általnézvén 's jól olvasható betűkkel leírván egy Előbeszéddel, vagy Bévezetéssel egy Rendbeszedő és Kiadó (editor) kinyomtatná.

Mi haszna lenne hát már a' Philologico litteraria Társaság' egy ilyen széles munkájának? Erre a' kérdésre jó szívvel és könnyen megfelelünk: ebbe találnók a' Magyar Literaria Historia nagy részét, melly tökéletesen kidolgozathatnék, és a' mellyel dicsekedhetnénk úgy mint minden pallérozott Nemzetek méltán dicsekednek mikor a' Literaria vagy nemzeti Historiának valamelly részét megvilágosították, melly sok más esméreteknek szép világosságot ad, 's egyszer'smind megmentenők magunkat azon tunya nevezettől, mellyet az idegenek szemünkre hányhatnának, ha tovább is a' Hazai esméretség kútfejét kikeresni érzéketlenül

restellenők, de még más oldalról is igen nagy dicséretre lenne méltó ez a munka; mert ez által utat nyitnánk egy olly eszközre, melly nélkül a Magyar Szótár irásában ellennünk lehetetlen. Hogy ezt világosan megmutassuk menjünk által a Philologico Litteraria Magyar Társaság munkájának második szakaszára, melly a':

Magyar Deák Német vagy még más Nyelvekből is öszverakott 's megvilágosított Szótár.

Nem kell magunkat sokat fárasztanunk, hogy azoknak vetélkedéseket megcsúfoljuk, a kik azt mondják, hogy vallyon Molnár, Párizpapai, Márton 's még Calepinus Magyar Dictionariuma is, mellyeknek száma és szavainak bővsége mindjárt eltűnik, ha azok a sokféle esméretes Olasz, Franczia, Német 's más nem igen pallérozottnak tetsző ugymint, Lengyel, Muszka, Illyriai szótárokkal egybe vettetnének. Nem kételkedvén hát arról semmit is, hogy minden szemes vizsgálók, általlátják, hogy az eddigvalóknál sokkal teljesebb, és nyomossabb Magyar nyelv Szótár kidolgozására kell törekednünk, azért miképen kelljen arra jutunk e' következőkbe világosan előadjuk.

Két dolgok kívántatnak meg valamelly nyelv esméretének csak a' küszöbén is: Szók bővsége, és öszverakása. A' szók bővségét a' Szótárakba keressük, öszverakni azokat a' Nyelv mesterektől tanuljuk, ez utolsókról mint czélunkra most nem tartozókról csak ez egyet említjük, hogy mindaddig tökéletes Nyelvtanító könyvet (Grammatica) egy nyelvbe írni nem lehet, míg annak minden szavai egy tökéletes lajstromba egybegyűjtve nem találhatunk, mert a' Nyelvmester' regulái a' szóknak termé-

szetéből és velek elésből formáltatnak, 's mesterséges rendbe rakatnak.

Ha valamelly Nyelvnek szavait egybe kellene gyűjteni, mellýre még semmi írott könyvek nincsenek, azokat csak az emberek' szájokból mint egyetlen egy kútfőből kellene kisednünk: de minél több és külömbkülömb tárgyú könyvek találtatnak irva, annál bővségesebb kútfejek vagynak, mellyekből a' szók jelentésinek külömböző haszna vétele észre vetetik, ezt pedig már a' Magyar nyelvről elmondhatjuk, mellybe sokféle tárgyakról írt, és nyomtatott könyvek találtatnak. Megvagnak tehát ezen két kútfejeink, mellyekkel minden kimiveltebb nyelvek birnak, mellyekből mind a' szók' bővségét, mind hasznát kitanulhatjuk, ezek a' kiadott könyvek, és a' szájjal való beszéd, mellyet az egész Nemzetbe hallhatunk. Nézzük meg hát hogy a' két kútfejekből miképen szedhetjük a' Szótárba rakandó szókat.

Az első kútfit u. m. a' nyomtatott könyveket birni fogjuk, mihelyt a' feljebb leírt módon egy tökéletes Könyvtárt (Bibliographiam completam) egybe szerkeztetünk a' mellyből azt is meglátjuk, hogy mellyik könyv hol találtatik. De még sem kell a' Szótár egybe rakásával mind addig várakoznunk, a' míg a' könyvtár teljességgel elvégeztetnék's kinyomtattnak, hanem a' Szótárhoz a' következendő módon mingyárt hozzá lehet fogni elosztván sokak közt a' munkát, hogy egyet egyet kevés-sel terheljünk.

A' mint a' Németek, 's más Nemzetek nem szégyenlették az Ó és Új Testamentomból, melly nyelvekre volt fordítva az azokba találtató sok szó külömbségít, 's haszna vételit kisedegetni nyelvek' pallérozásának kezdetében, így mi sem látjuk miért volna szégyen, példajokat követnünk. Illy nagy számú Papok közt,

kiknek mind Magyar Sz. Biblia jár kezekben, és kik azt kötelességek szerént is forgatják, azt egymás közt úgy feloszthatnák, hogy egyre nem igen nagy mérték esnék. Ezek közül némellyek feljegyeznék a' nékiek kiadott rész-ből a' csupa szókat, vagy öszverakattatva, a' partikulákat sem hagyván el, ezeket apró czédulákra írván, 's minden szó mellé a' részt és a' verset röviden kijegyezvén, de a' czédula hátát tisztán hagyván, hogy így minden szók egymástól elválasztathatnának. Így rövid idő-re minden Bibliában, akár hányszor találtató szók betűrendbe rakva találatnának a' Bibliával foglalatostkodók, és abba keresgélők nagy hasznára, és csak így is nyomtatást érdemlenének, a' Szótár' számára pediglen nagy számú szókat szolgáltatnának. Hogy pediglen minden szóknak sokféle értelmeket 's hasznokat kifejtgethessük 's azokat Szótárban illendő módon kimagyarázhassuk, tehát más érdemes Theologusok, a' már betűrendbe szedett szókból a' substantivumokat, adjectivumokat, verbumokat 's a' t. egymás közt úgy eloszthatnák, hogy kiki abból egy két századot kidolgozás végett magára vállalna és a' szók mellett feljegyzett minden Sz. Írásbéli helyeket megtekintvén, azon szóknak állását, alkalmaztatását, hasznát, és való-ságos értelmét általlátnák, és grammaticai hasznavételét meghatározhatnák, és mind ezekből Dictionariumba béirandó magyarázatot huzhatnának. Itt is arra vigyázzván, hogy minden czédulákra úgy írják a' szókat hogy hátul-só részek tisztán maradjon, hogy így az elő 's hátra rakható czédulákat betűrendbe rakhas-sák. Ezen czédulákat mind azok, a' kik rajtok dolgoztak, minekutána a' magok neveiket aláírták volna, a' kerületbéli Egybegyűjtőnek kezéhez kellene küldeni, a' ki ismét azokat,

mind összveséggel a' középponti Rendszedőnek megküldené.

A' mit itt a' Sz. Bibliáról bővebbesken mondanék, azt minden más könyvekről is érthetjük, mert azokból is ekképen lehet szókat szedegetni. A' kisebb könyveket egy személy kidolgozhatja arra vigyázván, hogy mások azzal ne töltsék az időt, de a' melly könyv igen nagy, több személyek közt kell elosztani.

Nem kell elmulatni a' Dicasterialis és Juridicus stylussal irt könyveket is, mellyekben olly nemű szók taláztatnak, minéműek sem a' tudományos, sem a' közönséges beszédű könyvekben elé nem fordulnak. Ide tartoznak a' kézzel irt könyvek is. Így hát mind a' két út megmutattaték, melly szerént bánni kellene.

És ez mind a' két út annál tökéletesebb a' Magyar Szótárok csinálására, mert ezt követtek elejítől fogva minden nyelvekben a' Philologusok, mivel mihelyt valami nyelv palléroztatni kezd, már abba mingyárt nem csak idegen szók csusznak bé, hanem az idegen szók formájára készített szók és mondások beférkeznek, és a' nyelv eredeti tisztaságától természetétől eltávozik. Azért is ezen munka kidolgozás a' módjának időpontúl a' XVIII. század végét határoztuk pedig már akkor is sokak mind Német mind Franczia nyelvet követő új szókat koholni kezdettek.

Igen ideje már, hogy egy illyen munka öszve szerkeztetéséhez mennél hamarébb fogjunk; ha az igaz és eredeti szokásban volt eredeti szókat maradékunk számára feljegyezni akarjuk, melly nyelv minél több kiadandó tudományos könyvekkel fog kimiveltetni annál több új, idegen, most készített (elfelejtetvén a' régi Magyar szók) szókkal fog elegyedni sokszor szükség felett is, úgy hogy végre maradékunk azokat a' tulajdon nemzeti szavaktól igen

nagy, és néha hijábavaló munkával törekednek megkülömböztetni. Hogy ezt még világosabban általláthassuk gondoljuk meg az Iróknak állapotjokat a' kik tudományos munkákat szoktak kiadni, kivált a' mi időnkben. Béküldetnek a' Magyar gyermekek tanulás kedvéért Városokba, a' hol magokhoz hasonlókkal Iskolákba járnak, elvégezvén tanulásokat Pap-ságra, vagy közönséges szolgálatokra, vagy magánosakera ajánlják magokat, vagy Iskola-iak lesznek, kötelességeknek nagyobb részét pennával folytatják, a' mezei földmívelést, gazdaságot, csinosb mesterségeket és kézi műveket, s több rabotás életre tartozó munkákat soha nem vizsgálják, s azokat nagy részént nem is esméri, és ezektől csak elvont képzelődések (abstracta idea) nem pedig valóságos esméretek vagyon, mellynél fogva ha látnák, sem esmernék meg azon műveket, mellyeket ők elneveztek és mint igen esméretes szókkal úgy éltek, de ezeket olyan dolgokra, mellyeket ők soha se láttak, és nem is esmérhettek alkalmaztatni nem lehet. Tegyük fel már, hogy egy ilyen tudományos könyvet író, vetessék munkája közben efféle tárgyakra leírására, mellyeket ő mívelés közben soha se látott, és mellyeknek ő nevét se tudja, akkor bizonyosan az ő leírása olly sovány és értetlen lenne, a' millyen az ő esmérete a' dolgok körül, s még jól jár ha ilyen történetben a' dolgokat nem esmérvén a' szántóvas helyett esztekét nem talál nevezni; vagy pedig midőn esmerné is a' dolgot, de annak szokott nevét nem tudván valami idegen nyelvből vett szóval fejezné ki, és így a' nyelvet ok nélkül a' maga tudatlansága miatt képzelt szókkal terhelné, s rontaná. Az újabbak sokan estek ezen hibába minthogy kezdett munkájokba az idegen, Német, vagy Franczia nyelveket a' ma-

gokénál jobban tudták, ezt csupa szokásból
amazokat pedig grammatikai regulákból tanul-
ván; a' mellyek több szókkal bővelkednek,
és a' mellyekkel mindent könnyebb kitenni,
ezt minden észre veheti az újabb és miveltebb
könyvekben, mellyeket új, idegen, most
koholt szók, és idegen nyelvek' mondásai min-
den lépten eléfordulnak. Miért kellene p. o.
ezen deák szót Dictio olly igen Deák kaptá-
ra vonva, Mondolatnak nevezni, holott
már rég vagynak a' Magyaroknál más már rég
szokásba lévő szók, mellyek épen azt teszik.
Sok régi Magyar Írók voltak olyanok, kik a'
Magyar nyelven kívül mást nem értettek, te-
hát ezek idegen kaptára húzott szókat se farag-
tak, és kénytelenek voltak hazai szókkal élni,
mellyeket ők jól értettek, 's a' dolgokat jól es-
mérték, mellyeket ezekkel kifejezték, mint-
hogy az illyen Írók nem sok nyelvű Városban,
hanem falun, a' munkás rabotás emberek közt
tanulták a' szókat, 's azoknak szokott jelenté-
seket, és minden dolgoknak nevezetjeket, vagy
ha mit még nem tudtak, hazafiaiktól könnyen
megtanulhatták.

Minthogy azért az Írók még nem minden
szókat fejezhettek ki, kivált a' mellyekkel fog-
lalatosságoktól eltávozó dolgokban kellett él-
ni, 's azokat se tudják minden alkalmatosság-
ra alkalmaztatni és így nagy része azon szóknak
esmeretlennek tetszik a' Magyar nyelvben mint-
hogy affélék, a' selejtes aljas köznép szájá-
ban ritkán forognak tehát ezen kutfőt is ki kell
nyitnunk, mellyből a' Magyar szótárt gazda-
gítani lehet, és minden akárhol találtatható
szókat, méhek módjára öszve kell szedget-
nünk. Mert nem mindenütt lehet minden Ma-
gyar szókat hallani, mert azokkal a' külömbkü-
lömbféle helységeken eléforduló külömbkü-
lömbféle dolgokat nevezik el. Hijában keres-

nők a' Hajósoknál szokásban vett szókat a' Havasokon, hijába Bányászokét Kecskeméten, hijába a' Vinczellérekét a' Kárpáton, Szepesben, vagy Liptóban, hijába a' Molnároket a' Kocsisoknál, hijába ezeket a' Hajósoknál, más szavaik vagynak a' pusztai gulyásoknak más a' Városokban a' Csizmadiáknak, Szőcsöknek. Az Erdélyi Székelyeknek is a' Vármegye lakosaitól különböző szavai vagynak, különböznek a' Tisza és a' Duna mellett lakók, és mind ezektől különböznek a' Dunán túl a' Balaton mellékiek, és a' Fertő vidékiek, és ha a' Csálköziektől 's a' Hevesi Palóczoktól tudakoznók a' gyümölcsfák neveit, nem sokat tanulnánk tőlök, a' Kertésztől kell hát azokat kérdezni, mint szintén a' Törvénykezésbeli szókat a' Törvényt tanító Professoroktól, vagy valamellyik Dicasterium Secretariusától, és így minden szót a' maga helyén, mert különben a' Magyar a' Magyarat meg nem érti.

Elhiszem hogy valaki ilyen ellenvetést téssen: hogy a' köznép szavaival nem kell bémocskolni a' pallérozott nyelvet, és más a' Technicus Terminus (mesterszó) más a' Magyar nyelv szava, mert amazt szükségesképen a' meg nem romlott nyelvű köznéptől kell megtanulnunk, hogy így semmi szó ki ne maradjon a' szótárból, a' mi csak valahol ember száján forog, mert ha valami szó hijával vagyunk azt inkább kell a' nép szájából megtanulnunk mint idegen nyelv szavaiból faragunk, ha pedig valami csinosabb és igaz gyökeres költ szóra szert tehetünk, azzal a' fellelegesebb stylusban éljünk, nem pedig valamelly köz embert beszéltessünk, hanem kiki a' maga sorsához illendő szóval beszéljen. Adelung a' maga derék Német szótárjába, mind a' megavult, mind a' köznép szájában forgó, mind a' mocskos szókat betészi, 's megmagyarázza,

hogy megmutassa miként kelljen azokkal élni, ezt nem tehette volna, ha azokat kirekesztette volna. És vajki nevetséges volna az az ember, a' ki a' megavult szókat elakarván kerülni egy régi Hőst a' XIX. Században lévő nyelv szerént beszéltetne. A' mi a' mesterségi Szótárt (Terminologiam Technicam) illeti, abba bizonyosan még a' Magyar nyelv terméketlen, minthogy maga a' Nemzet is a' mesterkedésben nem nagy lépéseket tett, minthogy már ezen kezdődő pallérozódásunkban a' mesterséges munkákról kell szóllanunk, és írunk azon kelleltik igyekeznünk, hogy azon szókat, melyekhez kiki a' maga mesterségébe hozzá szokott, szorgalmasan gyűjtsük egybe, mert sokat lehet azokból az újabb dolgokra is alkalmaztatni, valamint az idegen Országiaknál is azon egy szó a' külömbkülömb mesteremberek szájában külön jelentést veszen, és csak akkor lesz szabad idegenektől affélet kölcsönöznünk, mikor hazánkfiainál nem kapunk, a' vagy ügyesen minden erőltetés nélkül új szót nem gondolhatunk. A' mostani időben a' városiak beszédében rakással fordulnak elé a' mesterszók, melyek nélkül a' mivelődésnek kezdete se volna, és a' melyek gazdagságát jelentik a' szóknak, mert a' természeti dolgokat a' legszegényebb nyelv is ki tudja fejezni, látni, alunni, enni, álmodni, inni, betegeskedni, 's több efféléket kiki a' maga nyelvén kitehet, de még ezekben is gyakran hibáznak, a' melly nyelvben pallérozódás nincs, és sokszor a' Nemi neveket (genus) a' Faji nevekre (species) ruházzák, mint ezen szókban Ház, Domus, és Cubile téssen, holott másutt Szobának nevezik. Hogy az efféle szókkal való visszaélés nem elég megvilágosodott képzeleteknek jeletanít minket a' Természeti História, mellyet időnkben kezdének jobban mi-

velni, midőn az elmúlt Századokban a' Nemeteket úgy említék az Írók hogy ma meg nem határozhatjuk, hogy vallyon Hasonfajakat értettek é alattok, mellyeket már ma mind meghatározott nevezettel, néha több szóból állóval fejezték ki, 's így egymástól azokat tökéletesen meg lehet különböztetni. A' szóknak bővsége tehát jele a' képzeletek bővségének, és a' világos képzeletek jelei, a' nevededett kimiveltetésnek.

Hátra van már az, hogy kelljen egybe gyűjtenünk a' nép száján forgó, és megmagyarosodott szókat. Ezt egy véghez nem viheti, de még többek sem hanem ha a' magyarul beszélők lakhelyeikbe mindenütt sokan megjelennek, a' hol jó divatjában vagyon a' magyar nyelv, egy tudóstól pediglen akármilyen elmés legyen az, tökéletes Szótár egyberakását lehetetlen várnunk, de az is világos, hogy azoknak sem kell igen magasan járó tudományuknak lenni, a' kik ezen dologban a' Nemzetet segíteni akarják; elég ha jól írni tudnak a' Magyar nyelv' Grammatikáját középszerűképen értik, józan okossággal bírnak, mert az illyeknek ez irásunk által megtaníttatván, hogy tőlök mit kívánunk, és azt micsoda úton vihesék véghez a' magok lakhelyekben, 's szomszédságaikban felszedhetik a' szókat, mellyekkel a' nép ezt vagy amazt elnevez, a' mellyet bizony akármelly Iskolamester vagy Falusi Notarius a' Paptól utasíttatván, ha kedve lesz hozzá véghez vihet. Hogyha Országunknak minden részében lakozó Fő Rendek segítségével által illy munkás társokra szert tehetnénk, bizonyosan kevés Magyar szó maradna leiratlan, ha azt a' mit leirt kiki a' középponti Rendbeszedőnek (a' Társaság választott nevezetes tagjának) általküldeni nem sajnálná hogy az a' szókat egybegyűjtené. Nem is volna semmi

érdemes embernek méltósága ellen a' mesteremberek műhelyébe menni, 's a' köztök szokásba lévő szókat feljegyezni.

Volnának még más kisebb utak's módok, mellyeknél fogva, a' szók hisztóriai eredetét ki lehetne vizsgálni, hogy ne kellene nevetséges hozzávetésekkel megelégedni, p. o. minden Helységeknek, Faluknak, Hegyeknek, Völgyeknek, Erdőknek, Tóknak, Mocsároknak neveik széllyel Országunkban bővséggel találtnak, mellyek többnyire két, három szókból rakattatnak össze, ezeket egymástól elválasztván névezetes szókra akadnánk. Ha a' régi írás módját jól megvizsgáljuk a' szók eredetét tökéletesebben kifejezi, mint az uj, és sok magyar szók a' régi metale Diplomákban nem csak hisztóriai, hanem szótárirói esméretet is szolgáltatnának. Gyűjtöttem volt magam sok kereszt neveket a' régi diplomákból, mellyeknek magyarázatjokat a' Martyrologiumból nem könnyű volt kifejtegetni, ezeknek is ki lehetne egy kis gonddal magyarázatjokat fejezni, a' ki ezen munkára magát adni nem áttallaná, mert szégyen volna, hogy ez a' név: Ders, tészen Desideriust, Bereczk pedig Briктиust nem tudni, 's a' t. A' régi Genealogiákra, és Hisztóriára nézve is szemesen vigyázni kell, hogy a' kereszt nevet vezetéknévnek ne tartsuk, mert ezzel a' Törvénykezésekben is sokszor hiba esnék.

Volna tehát nem csak széles társaságunk hanem még egynehány igen szükséges munkánk is, mellyeket az kidolgozhatna; megnyerhetjük Ő Felségének is törvényes védelmét és a' Cs. K. Nádoorispán ő Herczegségéét is, melly igyekezetet ha nem akarnánk előmozdítani minekutána Országunk közönséges gyűlésében ebbéli kérésünk kegyelmesen meg hallgattatott a' közönséges igyekezetet és kívánsá-

got magunk akadályoztatnók és a' régen várt
alkalmatosságot nagy henyességgel elmulatnók.
Volna arra is helyünk, mellyben mint egy
köz pontban minden igyekezetünk tökéletes-
ségre mehessen t. i. a' Nemzeti Magyar Mu-
zeum melly törvényesen felállított minden
Magyar tudománybéli igyekezeteknek rév
partjául menedékhelyéül, a' honnan minden-
felé kiterjedhetne, és a' hol, végre a' mi ma-
radékink tudós Társaságot formálhatnának,
mellynek gyümölcseivel Hazánk nagy örömmel
élhetne.

Ha mi, kiknek egyikünk már öreg, má-
sikunk felserdült állapotba lépett; familia,
és atyafiságok nélkül lévén, kiknek kedvéért
kellene valamit cselekednünk, több igyekeze-
teink között, mellyeket Hazánkért felvállaltunk,
hosszasan tartó Diplomatico - literaria Expe-
ditiot tulajdon költségünken kezdvén életünk
veszélyeztetésével terhes utakat folytatván,
sok munkát, alkalmatlanságot, hideget, me-
leget, éhséget, szomjuságot szenvedtünk, hogy
hazánkhoz való hív szeretetünket, és tisztele-
tünket megbizonyítsuk; azt nem képzelhetjük
mint lehetnének mások olly érzéketlenek, hogy
annak csak béres szolgáji kívánnának lenni,
mintha az önként is nem elég adakozó, nem
elég nemes, felséges, és dicséretre méltó vol-
na. Remélljük tehát sokak, olly nemes gon-
dolkozásra emelkednek, hogy minden tulajdon
hasznok várása nélkül is, Hazájoknak 's a' Ma-
gyar névnek diszesítésére valami munkát for-
dítani nem restelendnek, melly által nem sze-
gényülnek, hanem inkább dicsőbbekké, és a'
Nemzeti pallérozódásának örök emlékezetre
méltó eszközeivé lesznek.

Kolosvárátt Februarius 10-kén 1814.

A' Diplomatico - literaria Expeditióban.

Szenquiczi Kovachich Márton György
és Kovachich József Miklós.

Magyarországra nézve mind azon nagy
tiszteletű Hazafiak, kik e' szent és nagy célra
Munkástársak leendnek, szíves bizodalommal
megkéretnek, hogy az e' tárgyra szánt Gyűjte-
ményeiket T. Helme czi Mihály Philoso-
phiai Doctor Ur' adresze alatt ki azoknak kön-
nyebb általszállíthatások 's megküldések végett
meg vagyon kérve, *francózott levelek* mellett
méltóztassanak Pestre Trattner Ur' Typogra-
phiájába utasítani.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

